هۆگربوون و مەوسووعیبوون لە خوێندنەوەدا

بەڕێز عەباس عەلی
(کەلار)

هۆگربوون بە خوێندنەوە

کەسانێک هەن زیاتر لە کەسانی ئاسایی کە خەریکی کتێب و خوێندنەوەن، هۆگری کتێب دەبن و خوێندنەوە دەبێت بە بەشێک لە ڕۆح و جەستەیان و کتێب میوانی هەمیشەییانە و لێی جیانابنەوە، ئەو هۆگربوونەیان بە کتێب بەشێکی گرنگی سەرکەوتنیان بووە لە ژیاندا. شەیدابوونەکەیان بە جۆرێک بووە نا ئاسایی کتێبیان خۆش ویستووە و عەودالی بوون! دەتوانین ئاماژە بە چەند کەسایەتییەکی ناسراو لە بواری جیاوازدا بکەین کە لە میانەی خوێندنەوەی ژیانیانەوە تێ دەگەین چۆن کتێب و خوێندنەوە لە ژیانیاندا ژمارە یەک بووە.

(مەلا ڕەئووفی خادمولسەجادە ١٨٧٠-١٩٤٣) باوکی دڵداری شاعیر کەسایەتییەکی ناسراو بووە، شاعیر و پیاوی ئایینی بووە و حقووقی لە ئیستەنبوڵ تەواوکردووە، مەلا ڕەئووف زۆرترین پارەی بۆ کتێب کڕین تەرخان کردووە و بە بەرید و پۆستە لە لبنان و سوریا و میسر و هیند و بەغدا و تاران بۆی دەهاتەوە قەسری مەلا فەندی هەولێری خاڵۆزای و دواتر بۆی دەهاتە کۆیە) (١).

ئەوانەی هۆگری خوێندنەوە و کتێبن لە زیندانیشدا بن پێش هەر شتێکی تر بیریان لای کتێب و خوێندنەوەیە و ناتوانن لێی دابڕێن! سینەماکار و

ڕۆماننووسی باکووری کوردستان (یڵماز گونەی) ساڵی ١٩٧٢ لە زیندانی سەلیمییەی تورکیا دەبێت، نامەیەک بۆ (فاتۆش گونەی) هاوسەری دەنێرێت و دەنووسێت: خۆشەویستم.. ئەمڕۆ بۆ حەپسخانەی (ساغماڵچی)م دەنێرن، ئەگەر هاتی، بێجامەیەک و پاڵتۆیەکی تەنکم بۆ بێنە، کتێبت لە بیر نەچێت. لەگەڵ خۆشەویستیمدا.. لەوێوە نامەتان بۆ دەنووسم... لەگەڵ خۆشەویستیمدا... (٢).

(مەکسیم گۆرکی ١٨٦٨- ١٩٣٦) ڕۆماننووس و چیرۆکنووس و شانۆنامەنووسی ناسراوی یەکێتیی سۆڤییەت دەنووسێت: من لە سەعات شەشی ئێوارەوە تا نیوەڕۆ کارم دەکرد. دوای نیوەڕوان دەخەوتم. وەختی خوێندنەوەم زۆر کەم بوو، وەختەکەم لە بەینی کارکردندا بوو، بۆ نموونە دوای شێلانی فەردەیەک ئارد و چاوەڕوانکردنی ئەوەی هەڵبێت، یان دوای ئەوەی کولێرە و کولیچەکانمان لە فڕنەکە دەنا و چاوەڕوانمان دەکرد تا دەبرژا، ئیدی لەو کاتانەدا دەرەتان و دەرفەتم دێنا بۆ خوێندنەوە (٣).

ڕۆماننووس و چیرۆکنووس (شێرزاد حەسەن) دەڵێت: وەک قوتابییەکی هەژار لە زانکۆی بەغدا خۆم برسی دەکرد تا کتێبێکی تازە بکڕم، ژمارەیەک لەو کتێبانەی هەنووکە لە لام ماون هاوشانی ئەو چەند ژەمەن، کە نەمخواردوون (٤). ئەکادیمیست و وەرگێڕ و نووسەری ناسراوی کورد (د.مارف خەزنەدار ١٩٣٠-٢٠١٠) دەڵێت: هەندێ جار لە قوتابخانەی ئامادەیی ناوەندی بەغدا ئەگەر کاری وەزیفەم کەم بووایە، هەلم لەکیس خۆم نەدەدا و سەری مەڵبەندی ڕازگریی پایتەخت و سووگسەرایم دەدا، بۆ بینینی ڕەفیق حیلمی و کڕینی کتێب، لەو کاتەدا وام بیر دەکردەوە ئەگەر خواردنێکی سووک بخۆم بە پارەیەکی کەم و ببم بەخاوەنی کتێبێکی تازە کارێکی خراپ نییە، خواردنەکە خۆش بێ، یان ناخۆش بێ دەڕوا و ون دەبێ، بەڵام کتێبەکە دەمێنێ (٥).

(هنرییت عەبودی) هاوسەری (جۆرج تەرابیشی ١٩٣٩-٢٠١٦) بیرمەند و نووسەر و ڕەخنەگر و وەرگێڕی سووریایی و عەرەبی بەناوبانگ، بەم شێوەیە باس لە هاوسەرەکەی دەکات کە چۆن هۆگری کتێب بووە و دەڵێت: جۆرج، لە سەرەتای هاوڕێیەتیماندا، قاتێکی تازەی لەلای بەرگدروویەک لە کۆڵانەکەی خۆیاندا، دابووە کردن، هەرچی پارەیەکی پاشەکەوتی کردبوو، لەو جلوبەرگەدا خەرجی کرد، ئەو تاقە هێلەکەیەشی کە هەیبوو، ڕەنگی سەوز بوو و خەتی قاوەیی تێدابوو، بەهیچ جۆرێک لەگەڵ قاتە خۆڵەمێشییەکەیدا نەدەگونجا، هەر دەیهێنا و دەیبرد و بۆ شاردنەوەی هێلەکەکە، فێڵی دەکرد، بەجۆرێک تەنیا چمکێکی کەمی لە میانی چاکەتە قۆپچەڕێژەکەیدا دەربکەوێت. ڕۆژێکیان پێی وتم: دوای هەفتەیەک مووچەی مانگانەکەم وەردەگرم، یەکەمین شت دەیکەم، کڕینی هێلەکێکی سووفی نوێیە.

پاش هەفتەیەک مووچەکەی وەرگرت، بەڵام ئەو بەڵێنەی بەخۆی دابوو، جێبەجێی نەکرد و هێلەکەکەی نەکڕی، چونکە من پێشتر باسی ڕۆمانی (شێتەکان)ی (دەستویڤسکی)م بۆ کردبوو، هەروەها باسی کۆی بەرهەمەکانی ئەو ڕوماننوسە بلیمەتەم بۆ کردبوو، ئیتر ئەویش چاپی فەڕەنسایی سەرجەم بەرهەمەکانی دەستویڤسکی کڕی، کڕینی هێلەکەکەشی بۆ مانگێکی دیکە دواخست، لەوانەیشە بۆ دوو مانگی دیکە، ئەگەرچی زۆریش پێویستی پێ بوو. وا بزانم لە ساتەوەختی ئەو کڕینەدا بوو

کە من کەوتمە ناو ئەوینی (جۆرج)ـەوە، بیرم دێ ئەوسا لە دڵی خۆمدا دەمگوت: ئەمە ئەو پیاوەیە ژیانی خۆمی لەگەڵدا بنیاد دەنێم، لەو زیاتر کەسی دیکە نییە (٦).

مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس (١٩٠١-٢٠٠٥) نووسەر و زانای ئایینی و شاعیر و موفتیی کوردی سەدەی بیستەم، یەکێک لە هۆگرانی کتێب و خوێندنەوە بووە، لە ڕێکەوتێکدا کەسێکی لادەبێت بەناوی (حاجی ئیحسان) (جارێک مامۆستا سەیری کتێبەکانی دەکات و فرمێسک بە چاویدا دێتە خوارەوە، دەفەرموێ: ئیحسان وا دەزانی من لە مردن دەترسم؟ من خەم بۆ ئەم کتێبانە دەخۆم کە لەپاش خۆم چییان لێ دێت! (٧).

(مەسعوود محەمەد ١٩١٩ - ٢٠٠٢) لە بیرەوەرییەکانی خۆیدا لە بارەی (مەلای گەورە ١٨٧٦- ١٩٤٣)ی باوکییەوە دەنووسێت: باوکم بەردەوام کتێبی نوێبابەتی بۆ دەهات، تەنانەت کە خوێندەوارە نوێیەکان بەر لە سەفەریان بۆ بەغدا لێیان دەپرسی ئەمرت چییە؟ دەیگوت کتێبی چاک!! (٨).

(میشێل ئۆباما) هاوسەری (باراک ئۆباما) ی سەرۆکی پێشووی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لە کتێبی بیرەوەرییەکانی خۆیدا بەناوونیشانی (پێگەیشتن) لە باسی گێڕانەوەی سەرەتای ناسینی خۆی و باراک ئۆبامادا لە کۆلێژ، ئاماژە بەوە دەکات کە ئۆباما چەند ئارەزووی لە کتێب خوێندنەوە بووە و دەنووسێت: من و باراک هاوڕێی گیانی بە گیانی یەکتر بووین. هەفتەی جارێک، یان زیاتر لە دەرەوە پێکەوە نانی نیوەڕۆمان دەخوارد، هەمیشەش بۆ خۆشی لەسەر حیسابی کۆمپانیا نانمان دەخوارد، وردە وردە شتی زیاترمان لەسەر یەکتر دەزانی. ئەو دەیزانی کە من لەگەڵ دایک و باوکم دەژیم، خۆشترین بیرەوەریم لە کۆلێژی یاسا، ئەو کاتە بوو کە کارم لەگەڵ کۆمەکی یاسایی دەکرد و کۆمەکم کۆدەکردەوە. منیش دەمزانی کە ئەو فەلسەفەی سیاسی بە جۆرە پەرۆشییەک دەخوێندەوە، وەک ئەوە کە لەسەر کەنار دەریا پیاسە بکات، دەمزانی ئەو هەرچی پارەی وردەی هەبوو لە کڕینی کتێبی سەرف دەکرد (٩). هەروەها لە شوێنێکی دیکەدا دەنووسێت: زۆربەی پارەکەی بۆ کتێب کڕین بوو، بۆ ئەو، ئەو کتێبانە وەک شتێکی پیرۆز وابوون، وایان دەکرد مێشکی هێور بێتەوە. زۆرجار شەوانە دوای ئەوەی کە من خەوم لێ دەکەوت، ئەو هەتا درەنگانی شەو بەردەوام دەبوو لە خوێندنەوە، دەچووە ناو مێژوو و ژیاننامەی کەسەکانەوە، کتێبەکانی تۆنی مۆریسۆنی دەخوێندەوە. ڕۆژانە چەندان ڕۆژنامەی لە بەرگەوە بۆ بەرگ دەخوێندەوە (١٠).

(کەمال ئەلمەلاخ ١٩١٨- ١٩٨٧) ڕۆژنامەنووس و ڕۆشنبیرێکی میسری و عەرەبی بووە، لەبارەیەوە وتوویانە، ئەو وای لە خوێنەران کردبوو ڕۆژنامەی ئەلئەهرام لە دوایەمین لاپەڕەوە، تاکوو یەکەمین لاپەڕە بخوێننەوە. بڕوانامەی ماستەری لە شوێنەواردا هەبووە، ئیشقی ڕۆژنامەگەری بوو، تەنانەت تەواو خۆی بۆ تەرخان کردبوو و ڕۆشنبیرییە هەمەڕەنگەکەی لە ئەدەب، شێوەکاری، موزیک و سینەمادا بەکارهێنابوون، تاکوو پێشکەشی خوێنەریان بکات. لە دوا لاپەڕەی (ئەلئەهرام)دا گۆشەیەکی ڕۆژانەی لە ناوەندی لاپەڕەکەدا کردەوە، ناوی نابوو (بێ ناوونیشان)، ئەو ناوونیشانە سەرەکییەکەی بە دەستی خۆی دەنووسی، هەروەها واژۆ تایبەتەکەی لە کۆتایی گۆشەکەدا دادەنا. دەڵێن گوایە کاتێک بەیانیان دەچووە ژوورەکەی

لـە ئەلئەهـرام، پرسـیاری ئەوەیـان لـێ دەکـرد، چـی شـتی تـازەی خوێندووەتـەوە و چەنـد کتێبـی تـازەی خسـتووەتە کتێبخانەکەیـەوە؟ ئەویـش بەرسـڤی دەدانـەوە: (مـن هێشـتا لـە فێرگـەی خوێندنـەوەدا قوتابیم). (ئەنیس مەنسوور)ی برادەری گیانبەگیانی ئـەو دەڵێـت، ئەلمەلـلاخ شـەیدای خوێندنـەوە بـوو، بـە گەلێـک زمـان دەیخوێنـدەوە، گەشـتی بـۆ زۆر وڵات کـرد، بایەخەکانـی مایـەی سـەیر بـوون: لـە شـوێنەوارەوە بـۆ سـینەما، بـۆ ئـەدەب و شـەڕی لەگـەڵ عەقـاددا، مەنسـوور ئەوەشـی بیـر ناچێـت پێمان بڵێت، ئەلمەلـلاخ مـرد و شەسـت هـەزار کتێب لـە ماڵەکەیـدا بـوو(١١).

فەیلەسـووفی بەناوبانـگ (ئیبـن سـینا ٩٨٠ - ١٠٣٦ز) هەمـوو وەرزەکان دەیخوێنـدەوە. لـە ڕۆژدا دەیخوێنـدەوە، لەشەویشـدا بەهەمـان شـێوە. شـەوانە ئەگـەر لـە خوێندنـەوە ماندووبوایـە، یـان خـەوی بهاتایـە، ئـەوە قاوەیەکـی دەخـواردەوە و دەکەوتـە پیاسـەکردن، بـۆ ئـەوەی وزەی تێبێتـەوە و بگەڕێتەوە لای خوێندنـەوە(١٢).

لـە ڕووداوەکانـی ئـەو سـاڵە کـە ئیبـن سـینا لـە بیرەوەرییەکانـی خۆیـدا گێڕاویەتییـەوە و بـۆ (جورجانـی) قوتابـی خـۆی خوێندووەتەوە، ئەویش لـە دە لاپـەڕەدا نووسـیویەتی و کۆپیـکاران و مێژوونووسـان لـە یەکتریان وەرگرتـووە و ناوبانگی دەرکـردووە... لـەو ماوەیـەدا لـە بـارەی خۆیـەوە گوتوویەتـی: کتێبـی (میتافیزیـکا - ئەودیـوی سروشـت)ی ئەرەسـتۆم خوێنـدەوە، هیچـی لـێ تـێ نەگەیشـتم و مەبەسـتی دانەرەکەیـم لـە لا ئاڵـۆز بـوو، تەنانـەت چـل جـار خوێندمـەوە تـا لەبـەرم کـرد، لەگـەڵ ئەوەشـدا لێـی تـێ نەگەیشـتم و نەمزانـی مەبەسـتی چییـە. لـە خـۆم نائومێـد بـووم و گوتـم ئـەم کتێبـە شـێوازێک نییـە تـا لێـی تـێ بگەیـت. ڕۆژێکیـان لـە کاتـی عەسـردا بـۆ بـازاڕی کتێبفرۆشـان و کۆپیکارانـی کتێـب لـە بوخـارا ڕۆیشـتم. دەسـتگێڕێک تێپـەڕی، کتێبێکـی بـە دەسـتەوە بـوو، بانگـی هەڵـدەدا تا بیفرۆشـێت. پیشـانی منـی دا، بـەڵام بـە تووڕەییـەوە ڕەتـم کـردەوە، چونکـە پێـم وابـوو ئـەم زانسـتە سـوودێکی نییـە. دەسـتگێڕەکە پێـی گوتـم: ئـەم کتێبـە هەرزانـەم بـە سـێ درهـەم لێ بکـڕە، چونکە خاوەنەکـەی حەوجـەی پارەکەیەتـی. منیـش کڕیـم و بینیـم ئەمـە کتێبـی ئەبـوو نەسـری (فارابی)یە، بـە نـاوی (مەبەسـتەکانی پشـتەوەی سروشـت). لەگـەڵ خۆمـدا کتێبەکـەم بـۆ ماڵـەوە هێنـا و بـە پەلـە دەسـتم بـە خوێندنـەوەی کـرد و دەسـبەجێ مەبەسـتەکانی کتێبەکـەم بـۆ واڵا بـوو، کـە پێشـتر لەبـەرم کردبـوو. بـەوە دڵـم خـۆش بـوو و ڕۆژی دواتـر بـۆ سوپاسـگوزاریی خـودا خێرێکـی زۆرم بـە هـەژاران دا(١٣).

کۆمەڵناس و بیرمەندی عێراقی (عەلی وەردی ١٩١٣ - ١٩٩٥) دەڵێـت: عەتـاری بـۆ مـن نەدەگونجا، تێیدا سـەرکەوتوویش نەبووم، چونکـە هۆگـری خوێندنـەوە بـووم، ئـەو ئالوودەیـە بـۆ دەرمانفرۆشـێک گونجـاو نییـە، لـە کاتێکدا پێویسـتە ئـەو بـە ئاگاییـەوە لـە دووکانەکەیـدا دابنیشـێت، بزانێـت چـۆن کڕیارەکانـی ڕادەکێشـێت و بـە چ شـێوەیەک چەندوچونیـان لەگەڵـدا دەکات. لـە کۆتایـی دووکانەکـەدا ڕەفەیەکـی تایبەتـم هەبـوو گۆڤـار و کتێبەکانـم دەخسـتە سـەر، هـەر کات وەسـتام لـەوێ نەبایـە بـە هەلـم دەزانـی لـە خوێندنـەوەدا ڕۆ دەچـووم و کڕیارەکانـم پشـتگوێ دەخسـت، گرینـگ نەبـوو ڕوو بکەنـە دووکانەکانـی دەوروبـەر(١٤).

کۆمەڵناسـی بەناوبانگـی تـورک و دۆسـتی گەلـی کورد (ئیسـماعیل بێشـکچی ١٩٣٩-) دەنووسێت: لە یەکێـک لـە ڕۆژەکانی پاییزی سـاڵی ١٩٧٦، بەشداری یەکێـک لـە کۆبوونەوەکانـی ڕۆژی چوارشـەممەی

کۆلێژی زانستە سیاسییەکانم کردبوو، ئەوسا پارەی ئەوەم هەبوو، ڕۆژانە ڕۆژنامەیەک بکڕم و بە پاسی شارەوانیش هاتوچۆ بکەم. ئەوێ ڕۆژێ دانەیەک ڕۆژنامەم کڕیبوو. دوای کۆبوونەوەکە، دەمەو ئێوارە، بە لۆژە لۆژ بەرەو ماڵ دەبوومەوە. دوای ماوەیەک گەیشتمە بەردەم سەرۆکایەتی شارەوانی ناوچەی ماماک. کەشوهەوا خۆش و دڵگیر بوو. تیشکی هەتاوی ئێوارە لەنێوان گەڵای دار و باڵەخانەکانەوە جار نا جارێک دەگەیشتە سەر جەستەی ماندووم. لەوێوە بەردەوام بووم لە ڕۆیشتن تا لەناوچەی (دش کاپی) سواری پاسی شارەوانی بم و بچمەوە ماڵ لە ناوچەی ئەتلیک. سەیری باخەڵم کرد، تەنیا ئەوەندە پارەم پێ بوو، کە پارەی پاسی شارەوانی پێ بدەم بۆ گەیشتنە ماڵ.

لە کاتی ڕۆیشتن، چاوم کەوتە سەر یەکێک لەو ڕۆژنامانەی، لە کۆشکی ڕۆژنامەفرۆشەکانی سەر شەقامەکە هەبوون. سەردێڕی ڕۆژنامەکە سەرنجی بۆ لای خۆی ڕاکێشام، چونکە هەواڵێک بوو سەبارەت بە بەرەنگاربوونەوەی بزووتنەوەی کورد بەرانبەر سەددام حوسێن و زانیاری وردی تێدابوو لەسەر جەنگی نێوانیان و سەرکەوتنی کورد لە شەڕەکاندا. نووچەکە لە مێشکمدا پانتاییەکی گەورەی گرت و شەیدای خۆی کردم، بۆیە نەمتوانی ڕۆژنامەکە نەکڕم و هەروا سەرپێی بەلایدا گوزەر بکەم. دوای کڕینی ڕۆژنامەکە، پارەی ئەوەم پێ نەما تا سواری پاس بم، بۆیە بیرم لەوە کردەوە بە پێ تا ناوچەی (دش کاپی) بچم، لەوێشەوە تاوەکوو (ئەتلیک) دەتوانم ڕێگاکە بە پێ تەی بکەم. خۆشی کەشوهەواکەش وای کرد، زیاتر ئەو بیرۆکەیەی خۆمم بۆ گەڕانەوە ماڵ لا ئاسایی بێ. ملی ڕێگام گرت و هەنگاوەکانم خێراترکرد، وەلێ لەپڕ، کەشوهەوا گۆڕانێکی خێرای بەسەرهات و پرووشکە باران دەستی بە بارین کرد. بە ئومێدی ئەوەی ئێستا نا ئێستا کەشەکەی خۆش دەکاتەوە، بەردەوام بووم لە ڕۆیشتن. وەلێ لەگەڵ هەر پێنگاڤێکی من، دڵۆپی باران گەورەتر و بە خوڕتر دەبوو. ئیدی زۆری نەبرد و پرووشکە باران بووە ڕێژنەیەکی خێرا و بە گوڕ.

لە چەند خولەکێکدا قۆرتەکانی سەر شۆستەکە تژی ئاو بوون. من بەردەوام بووم لە ڕۆیشتن، وەلێ ئیدی بە زەحمەتییەکی زۆر مەودایەکی کەمم دەبڕی. ئەو ڕۆژە چەترێکیشم لانەبوو بۆ خۆپاراستن لە تەڕ بوون، بۆیە لەگەڵ ئەوەی خۆم دەخستە ژێر بنمیچی دەرچووی باڵەخانەکان و شوێنە داخراوەکانی سەر شۆستەکە، وەلێ بێ هوودە هەموو گیانم، سەرتاپا تەڕ بووبوو. نە ڕێژنە باران دەوەستا و نە منیش لە ڕۆیشتن. هێشتا لەو ڕێگایەی لەبەردەمم بوو، کەمم بڕیبوو و زۆرم مابوو، بەڵام تووشی دۆخێکی ناهەموار و خراپ بووبووم، بۆیە نەمدەزانی لەوێوە چۆن دەگەمەوە ماڵ، چونکە بەو پارەیەی دەبوو پێی بچمەوە، ڕۆژنامەم کڕیبوو، بۆیە نەمدەتوانی سواری پاسیش ببم. بەبێ چارە و سەرلەبەرخۆ، هەر بەردەوام بووم لە ڕێ کردن.

بەهۆی باران بارینی بە لێزمەوە ڕێگا و بان، بەقەد چەمێک ئاوی لێ خڕ ببووەوە. لەبەرئەوەی ئاوەڕۆکانی ژێر زەویش گیرابوون، بەشێک لە شەقامەکان لافاوێکی بە خوڕ دەڕۆیی. لەناو ئەو بێ چارەییەی خۆمدا کە بیرم لەوە دەکردەوە چی بکەم و چۆن بگەمەوە ماڵ، دوکتۆر (ئەرگین ئاتاسو)م بەخەیاڵدا هات. بیرم لەوە کردەوە بچمەوە لای کاک ئەرگین و داوای هاوکاری لێ بکەم. لەگەڵ دوکتۆر لەنێوان ساڵانی ١٩٦٩- ١٩٧٠ لە ئوناس بەیەکەوە کارمان دەکرد. دوای ڕژێمی ١٢ی ئازار، ئەوێ گاڵە درا و لە دادگا دۆسیە لەسەر

ڕێڤەبەرانی کراوە. لەناو ئەواندا فایلی لێپێچینەوە لەسەر (ئەرگین ئاتاسو)ش دروست کرا. دوکتۆر لە نێوان ساڵانی ١٩٦٩- ١٩٧٠ لە بەشی پزیشکی دەروونی کۆلێژی پزیشکی زانکۆی ئەنقەرە بوو، ئەوسا چەند جارێک لەگەڵ بەرادەران، هەم لە کۆلێژ و هەمیش لە نۆرینگە پزیشکییەکەی، سەردانمان کردبوو.

ئەرگین ئاتاسو، ئەوسا، لە نەخۆشخانەی دڵنیایی کۆمەڵایەتی لە ناوچەی دیش کاپی کاری دەکرد، ئەمەش وای کرد تۆخەیەکم بێتەوە بەرێ. پێنج خولەک مابوو، بۆ دەمژمێر پێنجی ئێوارە، بۆیە بە پەلە و هەنگاوی گەورە گەورە، بەرەو نەخۆشخانەکە کەوتمەڕێ. دەمزانی ژوورەکەی ئەو لە نهۆمی یەکەمە. خۆشبەختانە (ئەرگین)م بینییەوە، لە کاتێکی باش پێی گەیشتم، چونکە دەوامی تەواو بووبوو و بۆ دەرچوون، خۆی ئامادە دەکرد. بێ ئەوەی کات بە فیڕۆ بدەم، دۆخەکەم بۆ باس کرد و داوای هاوکاریم لێ کرد. تەنیاش داوای ئەوەندە پارەیەم لێ کرد تا بیدەمە پاس و بگەمەوە ماڵ. وەلێ ئەو ٥٠٠ لیرەی دامێ (١٥).

مەوسووعیبوون لە خوێندنەوەدا

هەموو کایە و زانستێک هونەری مامەڵەکردنی خۆی هەیە، بێگومان کتێب و خوێندنەوەش هونەر و مامەڵەکردنی خۆی هەیە، ئەگەر هۆشیاریی و ئاگاییت بەرانبەر بەو هونەرە نەبێت، دەکرێت خوێنەر هەرچەندە عەودالی خوێندنەوە و کتێبیش بێت، نەتوانێت ئامانجی خۆی بپێکێت، مەوسووعیبوون لە خوێندنەوەدا و گیرنەخواردن لە کایەیەک، یان تاکڕەهەندی لە خوێندنەوەدا خاڵێکی زۆر گرنگە لە هونەری سەرکەوتنی خوێنەر لە کتێب خوێندنەوەدا کە لە هەموو داخراوییەک دووری دەخاتەوە، لە کراوەیی کە ئامانجێکی گرنگی خوێندنەوەیە نزیکی دەکاتەوە.

هەر پسپۆڕییەکت هەبێت و لە هەر بوارێکدا کار بکەیت تەنیا ئەوە بەس نییە لە پسۆڕییەکەتدا، یان تەنیا لە بوارەکەی خۆتدا بخوێنیتەوە، بەڵکوو ئەوەی گرنگە لە کتێب خوێندنەوەدا ئەوەیە کتێبی هەمەچەشن بخوێنیتەوە، چونکە هەموو بوار و زانستەکان ڕاستەوخۆ، یان ناڕاستەوخۆ پێوەندییان بەیەکەوە هەیە. جارێکیان لە کۆبوونەوەیەکدا سەرۆکی ڕووسیا پۆتین لەگەڵ پارێزگارەکانی دەڤەرەکانی یەکێتیی سۆڤیەت بەڕێوەی برد، پێشنیازی پێویستی خوێندنەوەی ڕۆمانەکانی دەستۆیڤسکی بۆ کردن، هەروەها گوتی: لەسەرتانە نووسینەکانی دەستۆیڤسکی بخوێننەوە، سەبارەت بە ڕۆڵی ئەڤرۆ ئاسیایی لە سیاسەتی ڕووسیدا، زۆر چێژبەخشن، دەڵێی ئەمڕۆ نووسراون (١٦).

(مەلای گەورە) یەکێک بووە لە خوێنەرە مەوسووعییەکان هەموو چەشنە کتێبێکی خوێندووەتەوە. مەلای گەورە لەسەردەمی خۆیدا زۆربەی هەرە زۆری گۆڤار و ڕۆژنامەکانی تورکیا و ئێران و میسری دەخوێندەوە و ئاگاداری زۆربەی هەواڵە زانستییە هاوچەرخەکان و کولتوورە دێرینەکان بوو، ئەمەش لە تەفسیرەکەیدا ڕەنگی داوەتەوە لەوێدا دەڵێت: بابم علیە الرحمە، وەصیەتی لێ کردم: فەرمووی: ڕۆڵە تەحقیری نووسراوی مەکە، هەرچی هاتە بەرچاوت بیخوونەوە، وەلەو حیکایەت و مەتەڵۆک بێ (١٧).

کاتێک هەندێک بیانی دەچنە لای مەلای گەورە سەیر دەکەن هەندێ کتێب لای مەلای گەورەیە وەکوو (حیات ناپلیۆن، سیر تقدم امم، الاستراتیجیة، حریة الفکر، داروین اصل

انواع) بیانییەکان لێی دەپرسن ئێمە پێشبینیمان نەدەکرد تۆ ئەم کتێبانە بخوێنیتەوە، ئەویش دەڵێت بۆچی؟! مەلا نابێت ئەم کتێبانە بخوێنێتەوە و لەم شتانە بزانێت! (١٨).

(مەلای گەورە) دەڵێت: کەسێ موتاڵەعەی (جمهوریەت)ی ئەفلاتون بکا، زۆر موستەفید ئەبێ، دائیر بە ئەنواعی حکومەت تەعەجوب ئەکا لە ئەفلاتون، هەروەها ئەڵێ: زاتی حەکیم و دانیشمەند. لە نیهایەتی (دیقەت) و (تەئەمول)، لە ئەحواڵی دووەل و مەزاهیب و سیاسی، ئێستا فیکرییە، (مەساویء) و (محاسن)ی دووەل و ئەفرادی، لە غایەت نەزاهەت هێنایتە (قەڵەم)، خۆزی موسڵمان با، تەفسیری لە قورئان کردبا، ئەو (مونەقەبە) (جەلیلە)ی ئایەتی کەریمە شیددەتی مەقابیلی دوژمن، دیقەت و ڕەئفەت دەربارەی یەک، خصوص بۆ یۆنانیانی ئەکردە دەستوور (جەناب)ی حەق بۆ موئمین، لە هەر عەصرێ تەنیا بۆ عەرەبی دانەناوە، تەئەسوف بۆ یۆنانییان جمهوریەتی ئەفلاتونیان دا بە ئینجیلی (بۆلص)، تەئەسوف بۆ موسڵمانان، ڕوویان لە هیدایەتی قورئان وەرگێڕا بە خورافاتیان گۆڕییەوە، نازانم بڵێم چی حەسرەت زۆرە دڵ لە یادی تەنگ ئەبێ، قەڵەم نازانێ چ بنووسێ؟ زۆر لازمە گشتمان موتاڵەعەی جمهوریەتی (ئەفلاتون) کەین، تەربیەی (فازلانی) لێ وەرگرین، بە گوێرەی تەرقیاتی بەشەر، دەستوورێ بۆ واعیزان، خەتیبان، مودەڕیسان، شاعیران، دانیین، (ئەمما) کێ یاریدەم ئەکا؟ (مع الاسف) موخاتبەکم نییە، گفتوگۆی لەگەڵ بکەم (١٩).

(نەسرین قاسملوو) خێزانی سیاسەتمەداری ناسراوی کورد (د.عەبدولڕەحمانی قاسملوو) لە بیرەوەرییەکانی خۆیدا لە بارەی جۆری کتێب خوێندنەوەی قاسملوو و مەوسووعیبوونی لە خوێندنەوەدا دەڵێت: قاسملوو عاشقی کتێبی چاک بووە، ئەو کە پلەی دوکتۆرای هەبوو لە بواری ئابووریدا، عاشقی تاریخ و ئەدەب بوو و شارەزاییەکی وردبینانەشی لە شیعری کوردی و عەرەبیدا هەبوو. هاوکات، بەحەزەوە بە هێنانەوەی، وتە و بورهان و شاهێد، باسی هۆگۆ، بودلێر، واڵت وایتمەن و تووماس ئێلیۆتی دەکرد (٢٠).

(د. سامان فەوزی) پسپۆڕی یاسا وەک مامۆستایەکی زانکۆ لە نووسینێکدا بە گرنگییەوە باس لە گرنگی مەوسوعیبوونی خوێنەر دەکات و دەنووسێت: ڕەنگە هەندێک کەس وابزانن کە لەم سەردەمەی ئێستادا پێویستە مامۆستا تەنیا ئاگای لە زانستە پسپۆڕییەکەی خۆی بێت، هەروەها کارێکی گونجاو نییە ئەگەر جگە لە پسپۆڕییەکەی کات بە پسپۆڕییەکی دیکەوە بەفیڕۆ بدات! بەڕوونی ئەم جۆرە بیرکردنەوەیە لای بەشێک لە مامۆستاکان هەستی پێ دەکرێت و بیستوومە کە چۆن گلەیی لە هەندێک لە مامۆستای یاسا کراوە، بەوەی چۆن دەبێت شیعر و ڕۆمان بخوێنێتەوە، یان خەریکی خوێندنەوەی بابەتی مێژوویی و فەلسەفی بێت؟! لە کاتێکدا ئێمە لامان وایە کە زانستە مرۆڤایەتییەکان زۆر پەیوەستن بە یەکەوە و یەکتر تەواو دەکەن، ئەگەر مامۆستا حەزی لە خوێندنەوەی دەرەکی و بەدەر لە پسپۆڕییەکەی خۆی نەبێت، ناتوانێت حەزی خوێندنەوەی مرۆڤدۆستانە، تەنانەت بۆ پسپۆڕییەکەشی لای خوێندکار خۆش و شیرین بکات. ئەوکات ڕەنگبێ بتوانێ خوێندکارەکانی لە تاقیکردنەوەکاندا سەرکەوتوو بکات و وایان لێ بکات چاوەکانیان تەنیا یەک شت ببینن،

بەڵام ناتوانێ کەسێکی مرۆڤدۆستی کۆمەڵایەتی لێ دروست بکات کە خاوەن دیدێکی فراوانی خزمەتکردنی گشتی بێت (٢١).

لەبەر گرنگی پێوەندی کار لە یەکتری ئەدەب و یاسا، هەندێک لەو بەرهەمە ئەدەبییانە، تەنانەت لە ناو کتێبە مەنهەجییەکانی زانکۆ کە لە کۆلێجەکانی یاسا لە سەرتاسەری عێراقدا دەخوێنرێن و ئاماژەیان پێ دەدرێت، لەوانە ڕۆمانی (تاوان و سزا)ی ڕۆماننووسی ڕووسی، دەستۆیڤسکی، کە لە کتێبی (بنەماکانی لێکۆڵینەوەی تاوانکاری)ی قۆناغی چوارەمی یاسا ئاماژەی پێ دراوە، لەو بەشەی کە پێوەندیدارە بە زانستی تاوانبارناسی و ڕێسای گەڕانەوەی تاوانبار بۆ شوێنی تاوانەکەی، تەنانەت سێ لاپەڕەی ڕۆمانەکەشی وەکوو خۆی تێدا دانراوە، ئەمەش بەهۆی ئەو وەسفە وردەی بۆ ئەو لایەنە دەروونییە نەستییەی (الحالة النفسية اللاشعورية) تاوانبار کە لە پێش ئەنجامدان و دوای ئەنجامدانی تاوانەکە لای دروست دەبێت.

ڕۆمانی تاوان و سزای دەستۆیڤسکی کە لە ساڵی ١٨٦٦دا نووسراوە هێشتا ساڵانە بە یەکێک لە پڕ خوێنەرترین ڕۆمانەکان دادەنرێت لەسەر ئاستی دنیادا، چونکە ئەو پرسیارە قووڵانەی تێیدا ورووژێنراون، هێشتا جێگەی گفتوگۆکردنن، بە تایبەتی لە ڕووی بنچینەی چاکە و خراپەوە. لە لایەکی دیکەوە ئەو ڕۆمانە خزمەتێکی زۆری بە یاسا و یاساناسان کردووە، چ بۆ ناسینی لایەنی دەروونیی تاوانبار، چ بۆ تێگەیشتن لە چەمکی سەرپێچیکردن و دادپەروەری (٢٢).

ڕۆمانی (یاداشتەکانی پیاوێکی حوکمدراو بە لە سێدارەدان)ی ڕۆماننووسی گەورەی فەڕەنسی، (ڤیکتۆر هۆگۆ)، بووە هۆی هەموارکردن و گۆڕینی یاساکان، نەک لەسەر ئاستی فەڕەنسا، بەڵکوو لەسەر ئاستی ئەورووپا و دنیاش، بە ئاراستەی حاڵەتەکانی بەرتەسککردنەوەی جێبەجێکردنی حوکمی لەسێدارەدان، پاشان نەهێشتنی. ڕۆمانی (بێنەوایان)یش کە شاکاری هەمان ڕۆماننووسە، بووە هۆی گۆڕینی چۆنیەتی ڕوانین لە تاوانبار لە مرۆڤێکی مەترسیدارەوە بۆ مرۆڤێکی ئاسایی و هەندێک جار چاکەخوازیش، کە ڕەنگە بە ڕێکەوت تووشی تاوانبارکردن هاتبێ، نەک تاوان و شەڕانگێزی لە خوێنیدا هەبێت، هەروەها ئەم ڕۆمانە بووە هۆی گۆڕانکاری لە ئامانجی سزادان و دووبارە داڕشتنەوەی یاسا سزاییەکان بە ئاراستەی وردکردنەوەی زیاتری ماددەکان و پێدانی دەسەڵاتی زیاتر بە دادوەر بۆ بەدیهێنانی دادپەروەری، ئاخر چۆن دەبێت تاوانی دزینی کولێرەیەک بۆ تێرکردنی منداڵێک وەک هەر تاوانێکی دیکەی دزینی ماڵ و موڵک، مامەڵەی لەگەڵدا بکرێت؟! (٢٣).

(د.موستەفا زەڵمی) بەم شێوەیە باس لە کتێبخانەکەی سەرکردەی کورد (قازی محەمەد) دەکات: بۆ یەکەم جار لە ژیانمدا کتێبی فەڕەنسی و ئینگلیزیم دی لەگەڵ کتێبی ئایینی ئیسلامدا لەناو کتێبخانەکەی پێشەوا دانرابوون، جگە لەوەی کە قازی بوو، پێشەوا بوو، سیاسی بوو، مەلایەکی زۆر چاکیش بوو، بینیم ئەوکاتە فەقێ ئەچوون دەرسی (تهذيب) و (جمع الجوامع)یان لەلا ئەخوێند، بەڵام مەدرەسەی نەبوو (٢٤).

(ئەلبێرت ئەنیشتاین) گەورە زانای ئەڵمانی کە بەلای بەشێکی زۆری پسپۆڕانەوە، زیرەکترین مرۆڤی دنیایە لە مێژوودا، هیچ گومانی تێدا نییە، پێش ئەوەی ببێتە ئەو بلیمەتە

دەگمەنـە، خوێنەرێکـی گـەورەش بـووە، ئاخـر تـا نەبینـە خوێنەرێکـی مـەزن، نابینـە نووسـەرێکی گـەورە، هەروەهـا نابینـە زانایەکـی دەگمـەن. لـە ماڵەکەیـدا، کتێبخانەیەکـی گـەورەی هەبـووە، بـە هـەزاران کتێبـی تێدا بووە، کتێبەکانـی هەمەڕەنگ بـوون و خوێنەرێکـی مەوسـووعی بـووە، بـەڵام لـە هەموویـان بایەخدارتـر کـە هەمیشـە بۆیـان گەڕاوەتـەوە، پێنـج کتێـب بـووە کـە بریتیـن لـە پێنجـەم: کتێبـی (شـیکردنەوەی هەسـتەکان) ی ئێرنـس مـاخ، فەیلەسـووف و زانـای فیزیایـی نەمسـاوی، چـوارەم: کتێبـی (دۆن کیشـۆت)ی ڕۆماننـووس میگیـل دی سێرڤانتێسـی ئیسـپانیا، یۆبۆڵـد ئینفێڵـد زانـای فیزیایی هاوڕێی ئەنیشـتاین لـە ژیاننامەکەیـدا نووسـیویەتی، ئەلبێـرت زۆر سەرسـامی چیرۆکـی سێرڤانتێسـی کلاسـیکی بـووە و زۆرجـار دەمبینـی لەسـەر قەرەوێڵەکـەی بەبـێ کـراس خەوتـووە و دۆن کیشـۆت لەسـەر مێزەکـەی بـووە، چونکـە شـەوان پێـش ئـەوەی بخـەوێ دەیخوێنـدەوە و ئارامیـی خـۆی لەگەڵیـدا دەدۆزییـەوە، سـێیەم: کتێبـی (ئەخلاقناسـی) بـارۆخ سـپێنۆزا فەیلەسـووفی جـووی هۆڵەنـدی بووە، دووەم: کتێبی (نامەیەک لەسـەر سروشـتی مـرۆڤ)ی دەیڤـد هیـۆم فەیلەسـووفی سـکۆتلەندی بـووە، یەکـەم: بەرهەمەکانـی یۆهـان ڤۆلفانـگ فـۆن (گوتـێ)ی شـاعیر و شـانۆنامەنووس و چیرۆکنووسـی ئەڵمانـی، لـە نـاو کتێبخانەکـەی ئەنیشـتاین کـە تـا ئێسـتەیش مـاوە، هەمـوو بەرهەمەکانـی گوتـێ هەیـە، کۆبەرهەمەکـەی ٣٦ بـەرگ بـووە، لەگـەڵ ١٢ بەرگـی تـر کـە دواتـر نووسـیونی و دوو بەرگـی دی، ئەمـان بریتـی بـوون لـە نامەکانـی نێـوان گوتـێ و شـیلەر و کتێبـی (فاوسـت) دوایـن بەرهەمـی گوتـێ بـوو، جگـە لـەم بەرهەمانـەش، پەیکەرێکـی گوتـێ لـە ماڵـی ئەنیشـتاین دا هەبـووە (٢٥).

(د.عیزەددیـن مسـتەفا ڕەسـووڵ) لـە بـارەی کاریگـەری باوکییـەوە کـە مەلایەکـی ناسـراو بـووە، ئـەوە دەگێڕێتـەوە کـە لەگـەڵ ئـەوە بـووە هەمـوو بابەتێـک بخوێنینـەوە و دەڵێـت: ئـەو هانـی دەداین هەمـوو شـت بخوێنینـەوە. لەبیرمـە باوکـم کتێبێکـی لینینـی دامـێ لەنـاو مزگەوتـدا. هـەر ئـەو هۆکارەش بـوو کـە ئێمـە چووینـە نـاو ڕیزەکانـی حزبـی شـیوعیی عێراقـەوە (٢٦).

سەرچاوە و پەراوێزەکان:

١- ڕەهبـەر سـەید برایـم: (گەنجینـەی شـاراوە)، مـەلا ڕەئووفـی خـادم سـوجادە ١٨٧٠- ١٩٤٣، چاپـی یەکـەم، چاپخانـەی ڕۆژهـەڵات، هەولێـر، ٢٠٢٣، ل٨٤.

٢- یڵماز گونـەی: نامەکانی حەپسـخانەی سـەلیمییە، وەرگێڕانی/ ئەحمـەد محەمـەد ئیسـماعیل، چاپـی یەکەم، پـرۆژەی چاپەمەنییەکانـی هـاواری فیلـم، سـلێمانی، ٢٠٢٢، ل٣٦.

٣- ماکسیم گۆرکی: ڕۆژانی زانستگەم، وەرگێڕانی/ حەمـە کەریـم عـارف، چاپـی یەکـەم، دەزگای ڕۆشـنبیریی جەمـال عیرفـان، سـلێمانی، ٢٠٢١، ل١٠٩.

٤- شـێرزاد حەسـەن: لـە هەولێـرەوە بۆ هێلسـنکی، چاپـی یەکـەم، ناوەنـدی غەزەلنـووس، سـلێمانی، ٢٠٢٢، ل٢٧.

٥ - دوکتـۆر مـارف خەزنـەدار: «ڕۆژگاری مـن دروسـت بـوون ١٩٤٩-١٩٦٠»، بەرگـی دووەم، چاپـی یەکـەم، هەولێـر، ٢٠٠٩، ل٩٩.

٦- هنرییـت عەبـودی: یادەوەریـم لەگـەڵ جـۆرج تەڕابیشـی، وەرگێڕانی/ د. نـەوزاد ئەحمـەد ئەسـوەد، چاپـی یەکـەم، دەزگای ڕۆشـنبیریی جەمـال عیرفـان، سـلێمانی، ٢٠٢١، ل٢٢-٢٣.

٧ - مامۆسـتا مـەلا عەبدولکەریمـی مودەڕیـس: باوەشـێنی دڵ، چاپـی یەکـەم، نوسـینگەی تەفسـیر

بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە، هەولێر، ٢٠٢٢، ل٥-٦.
٨- مەسعوود محەمەد: گەشتی ژیانم، ناوەندی ئاوێر بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە، هەولێر، ٢٠١٦، ل٢٨٨.
٩- میشێل ئۆباما: «پێگەیشتن» بیرەوەرییەکانی میشێل ئۆباما، وەرگێڕانی/ هێما ئەحمەد، چاپی یەکەم، دەزگای فام بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە، ٢٠١٩، ل١٤٤.
١٠- میشێل ئۆباما: هەمان سەرچاوە، ل١٦٠.
١١- عەلی حوسێن: لە حزووری کتێبدا، وەرگێڕانی/ سەباح ئیسماعیل، چاپی یەکەم، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٢٢، ل٢١-٢٣.
١٢ - ڕەبیع جابر: هاوین دەرفەتێکە بۆ خوێندنەوە، وەرگێڕانی/ شوان ئەحمەد، ڕۆژنامەی «چاودێر» پاشکۆی ڕەخنەی چاودێر، ژمارە (٤٦٧)، دووشەممە، ٢٠١٥/٨/٣.
١٣- یوسف زێدان: قەڵای «فەردەقان «زیندانیکردنی پیرەی سەرۆک، وەرگێڕانی/ جەلیل کاکەوەیس، چاپی یەکەم، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٢٢، ل٢٩٤-٢٩٥.
١٤- عەلی وەردی: خێزان لە کۆمەڵگەی عێراقیدا، وەرگێڕانی/ وەهاب حەسیب محەمەد، چاپی یەکەم، لە بڵاوکراوەکانی دەزگای ئایدیا بۆ فکر و لێکۆڵینەوە، سلێمانی، ٢٠٢٠، ل١٩٣.
١٥- ئیسماعیل بێشکچی: یادەوەرییەکان، وەرگێڕانی/ محەمەد عزەدین، چاپی یەکەم، دەزگای فام بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە، هەولێر، ٢٠٢٢، ل٢٥٥-٢٥٧.
١٦- د. جەودەت هۆشیار: تراژیدیای نووسەرانی ڕووس، وەرگێڕانی/ سەباح ئیسماعیل، چاپی یەکەم، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٢٠، ل٢٧٧-٢٧٨.
١٧- د. هێمن عومەر خۆشناو: دەرد و دەرمانی زانایان لەبەر ڕۆشنایی تەفسیرەکەی مەلای گەورەی کۆیی، چاپی دووەم، نوسینگەی تەفسیر بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە، هەولێر، ٢٠٢٠، ل٦٠.
١٨- هاوکار عبداللە شێخ وەسانی: ژیان و ئەزموونی مەلای گەورە، چاپی یەکەم، نوسینگەی تەفسیر بۆ بڵاوکردنەوە و ڕاگەیاندن، هەولێر، ٢٠١٧، ل١٦٠.
١٩- هاوکار عبداللە شێخ وەسانی: دین و جیهانبینی مەلای گەورە، چاپی یەکەم، نوسینگەی تەفسیر بۆ بڵاوکردنەوە و ڕاگەیاندن، هەولێر، ٢٠١٧، ل٦٦.
٢٠- نەسرین قاسملوو: ئوروپاییەک لە وڵاتی کورداندا، وەرگێڕانی/ ناهید حسێنی، چاپی یەکەم، چاپخانەی سەردەم، کوردستان، ٢٠١٤، ل٤١٨.
٢١- پرۆفیسۆر د. سامان فەوزی: یاسا لە چوارچێوەی عەقڵ و کۆمەڵگەدا، چاپی یەکەم، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٢١، ل٣٩ -٤٠.
٢٢- پرۆفیسۆر د. سامان فەوزی: هەمان سەرچاوە، ل٤٨.
٢٣- پرۆفیسۆر د. سامان فەوزی: هەمان سەرچاوە، ل٤٧.
٢٤- موستەفا ئیبراهیم زەڵمی: کاروانی ژیانم، چاپی دووەم، نوسینگەی تەفسیر بۆ بڵاوکردنەوە و ڕاگەیاندن، هەولێر، ٢٠١٦، ل١٢٣.
٢٥- کوردۆ شابان: دەخوێنمەوە کەواتە هەم، چاپی یەکەم، لە بڵاوکراوەکانی ماڵی وەفایی، هەولێر، ٢٠٢٠، ل٩٤ -٩٧.
٢٦- فاروق مەلا مستەفا: بیرەوەرییەکانم، بەرگی یەکەم، چاپی یەکەم، لە بڵاوکراوەکانی دەزگای دوارۆژ بۆ ڕووناکبیری و ڕاگەیاندن، ٢٠١٧، ل٢٤.